

prostor v bivši prosvetni dvorani, ker je bila šolska stavba razdejana. Po razpadu Hitlerjeve Nemčije leta 1945 je zopet prevzela upravo šole civilna šolska oblast v novi Jugoslaviji.

Prvi učitelji po letu 1945 so bili Ludvik Žerjav iz Brezovice in Boža Lampretova iz Ljubljane, Zlata Kenda, Sartori, Jožica Čuč-

nikova, Rada Trtnikova. Po priključitvi Primorske Jugoslaviji so namesto porušene šole zgradili novo, ki nosi ime »Šola 4. julija«.

OPOMBA

Članek temelji na arhivskem gradivu, ki ga hrani župni urad v Jelšanah.

USTANOVNO PISMO TRNOVSKE ŠOLE

SLAVICA PAVLIČ

Iz dopisov cerkvenega arhiva v župnišču v Jelšanah je razvidno, da je bila v šolskem okrožju Jelšane v Istri ustanovljena prva redna šola v Trnovem (Ilirska Bistrica) 11. avgusta 1814.¹ Z rednim poukom pa so pričeli 3. novembra istega leta v neki zasebni hiši. Prvi učitelj in organist je bil Josip Slavič, ki je služboval do leta 1823 in je prejemal plačo 62 gld skupaj z bero. Iz poročila dne 8. marca 1823. leta zvemo, da je bil učitelj Slavič poslan na pedagoški tečaj v Gorico in nameščen v Hrušico za učitelja.² Sledil mu je Leopold Treven do leta 1825, nato Janez Klemenčič do 1849. leta, znan je bil kot dober in vzoren učitelj. Iz let njegovega službovanja so nam ohranjene popisovalne razpredelnice — Beschreibungstabelle 1829,³ v katerih beremo, da so hodili otroci v trnovsko šolo ne samo iz trnovske fare, ampak tudi iz Knežaka do leta 1859, ko so odprli enorazredno osnovno šolo, in iz Bače.

Ustanovno pismo trnovske šole nam je dokaz, s kakšno skrbjo in vestnostjo so se zavzemali nekateri takratni trnovski veljaki za šolo. Pismo navaja, kakšen mora biti učitelj, da se ne sme ukvarjati »s drugimi rezhem« kakor z vzgojo mladine. Sledi prisega veljakov, da bodo tudi gmotno skrbeli za šolo in nakup šolskih potrebščin.

Zaradi vsebinske zanimivosti pismo navajamo v celoti. Pisano je v slovenskem jeziku.⁴

U'Imenu Presvete Trojize

Mi sdolej podpisani se dones 11^{ti} dan Velkiga srpnja v'leti 1814. ob 10^{ti} uri sjutraj sneshli v'hishi sedajnega Rihtarja ali Shupana Gregorija Severja v'Ternovim skerbni,

¹vizh Sa dopolniti volo nashiga presvetliga Zesarja Franza, katir sheli koker en skerbni ozha svojih ludstv; de se napravjo (kir she nifo) v'mestih ino po

desheli, shule, k'duhovni in pošvetni srezhi svojih podloshnih.

²gizh Sa dobro otrok tega kraja, kir letim bo narvezh k'pridu prishlo in k'narbolshi erbshni.

³tizh Sa ohranit v'Fari tolkajn denarjov, kateri od tukaj bi se imeli poshilat v'druge kraja sa podvuzhenje svojih otrok.

⁴tizh Sa pokasati u'jim drugim pot prave skerbi, kir dosdaj (zhe ravn je blo dosti potrebno) se ni mogel snajti en svirk sa plazhat inu sdershat te tulkajn potrebne shule.

A. De skusi poterdenje visoku zhastitlivga Tershashkiga Ordinarjata, koker tudi u'jih shul visharja in nashga sedajnega Jablanskiga Kantona na tretji dan prihodniga mesza Listognoja, bo tukaj v'Ternovim sazhela ena deshelska po zesarjki postavi ali Trivialschula, v'katiri otrozi, bi se mogli uzhit brati, pisati in rajtati, posebno nemshku in kolkajn bo mogozhe krainsko, de bi mogli enkrat prov svojie kristianske dolshnosti saftopiti in potem ratali nekateri bol sastopni kmetje, nekateri dobri antverharji, nekateri tudi zesarju bol koristni soldatji, koker leti, kateri zelu nizh nesnajo.

B. De se bo neshel sa leto shulo dershati en dober mojster, katirga edino opravilo bo sama shula, savolo obilnosti otrok, in da se ne bo pezhah s'drugim rezhem, katera ne slishi k'podvuzhenju otrok, de se otrozi ufelei ob gvishnih urah pres prenehanja vuzhejo.

C. De u'fakateri od nas sdolej podpisanih more v'shulo poshiliti otroke svoje ali ptuje, moshke ali shenske skusi tri lejta, in tisti otrozi kir bodo satu se morjo ob guishnih urah musko vuzhiti, zhe le sebo mogl eden sa tu dobri mojster snajti.

- D. De bodo mojstra vŕselej ob gvishnih zhasih plazhali, koker uŕe druge sa shulo potrebne rezhi bodo perpravili in v'potrebi preskrbeli. Gregor Sever inu Anton Valenzhizh, katere mi dons k'timo svolimo: To se pa zhe zaŕtopi, de bukve, papir, perese ect. in instrumente sa musko morejo ŕami starshi sa vŕsak svojga otroka perpraviti.
- E. De sa volo tega uŕi sdolaj podpisani, ŕe terdnu saveshemo tim sgoraj rezhenim dvem Gospudam Gregoriji Severi inu Antoni Valenzhizhi skusi tri lejta plazhvati, usaku lejtju 25 Goldinarjov, tu je uŕake tri mesze 6 Goldinarjov in 15 kraizarjov, kateri prvi se bodo mogli plazhati prvi dan mesza Liŕtognoja, kadar bo hotla shola sazheti, in toku na prej pres prenehanja vŕŕaku leitu prvi dan Liŕtognoja, prvi dan Svizhana, prvi dan Velkigatrauna in prvi dan Velkserpana dokler v'lejtju 1817. na prvi dan Velkserpana bodo se plazhali sadni 6 fl. inu 15 kr. sa spolnit to ŕumo od 75 Goldinarjev dobrih sa tri lejta.
- F. De mi se terdnu saveshemo to sgoraj rezheni ŕhumo ŕkus tri lejta plazhati, zhe ravn ne bi hotli ali mogli otroke v'ŕholo poshilati, in zhe bi mi poprej vmerli, de leto nasho sedajno oblubo morjo popolnoma dopolniti nashi erbi.
- G. De vŕakateri od naŕ (kadar bi imel sa ŕvoje rezhi rajshati v'enu mestu) bi mogli bres dobizhka in plazhila pernesti narozhene rezhi sa ŕhulo potrebne, koker bukve, papir, instrumente sa musko ect. de taku vŕakateri ŕhular bi ŕe loshej mogli previdit s'potrebnim.
- H. De leta dua Gospuda, katirim mi bomo plazhvati inu katiri bodo so uŕe ŕhpendie Dobri stali morjo imeti ene bukve v'katirih sapishjo uŕe prejetu in ŕhpendanu, de kader tri sgoraj rezhene lejta preteko nam uŕim tovarscham morjo skasati zhisto rajtengo, de ali mi njim bomo plazhali, zhe bi oni kaj vezh ŕhpendali, al mi bomo nasaj prejeli, vŕakteri glih kolkajn bo vezh prejetga koker ŕhpendanega.
- I. Potler kir zhistu ŕhliŕhali in prov od besede do besede sastopili, to krajnsko sapisano naŕho saveso, k'enmo vikshimu poterjenju taiste pred dvemi prizhami, katiri piŕfat snamo ŕe ŕami svojjo roko podpisemo, in katiri pisati nesnamo se svojjo roko potkrisamo, inu katiro pismo ima precej neŕjeno biti u'Kanzlio ŕvetliga Jablanskiga Kantona kir bo po postavah poterjeno, katirmo svetlimo Kantonu se uŕi radovolno podvershemo, ŕa biti ruban
- uŕakateri tiŕti, kateri od naŕ nebi hotel obdershati to sgoraj rezheni svojo oblubo.
- K. Mi ŕdolaj podpisani tudi damo oblast tim dvema sgoraj rezhenim Gospudam ect. (zhe bi moglu vezh otrok v'ŕhuli se vuzhiti, koker je nashih) morejo tud druge u'ŕhulo vseti, in de usakateri drugi otrok plazha sa enu lejtju deset Goldinarjov dobrih, katiri bodo v'ŕhulsko Kaŕŕso versheni, in katir otrok bo imel to pravizo v'ŕhuli, koker ti drugi.

Anton Vallentshitsh m. p.

Giorgio Samsa m. p.

Gregor Sever m. p.

Joseph Vallentshitsh m. p.

Marco Krainz m. p. Cooperator

Joseph Mikolich m. p.

Jacob Vallenschitsch m. p.

† Joseph Vizhich m. p.

Andre Benigar m. p.

† Blas Baŕŕa

† Joseph Snidershish

Paul Jellousheg m. p.

Andri Hodnik m. p.

Gregor Macilbob m. p. Kaplan u Hariah stoji dober sa tri Leita zhe je u Fari

Joseph Jurcich m. p. kooperator } Prizhe

Anton Thomshizh m. p. } od usiga.

N. B. Joseph Jurcich je usel nase Dolshnusti Josepha Mikolichia proti Shuli.

Daŕs die Unterschriften der hier Gefertigten theils ganz eingenhändig, theils mit ihren eigenen Kreutzeichen freywillig bestättiget sind, wird von Seite diser Bezirks Obrichkeit bescheiniget.

Bezirks Herrschaft Jablanitz am 17. Oktober 1814

Bar. Lazarini m. p.

(L. S.)

Poleg redne šole je delovala tudi nedeljska šola, kar je razvidno iz dopisa z dne 13. avgusta 1823. leta.⁵ Po statističnih podatkih lahko ugotovimo, da je bilo veliko število šoloobveznih otrok. Koliko otrok pa je dejansko obiskovalo šolo, ne moremo ugotoviti. Poročilo iz leta 1818 izkazuje, da je bilo 422 šoloobveznih otrok, obiskovalo pa je šolo komaj 43 dečkov in 18 deklic. Za leto 1826, za časa službovanja učitelja Klemenčiča, navaja dopis št. 332, da je bilo v Trnovem 537 šoloobveznih otrok.⁶ Vzrok, da je bil obisk slab, je prav gotovo ta, da so na šoli poučevali v nemškem jeziku in ta je bil otrokom, ki so doma govorili slovensko, težak in nerazumljiv. Zato so zelo neradi hodili v šolo, kot

nam pripoveduje Bistričan Janez Bilc, duhovnik, pesnik in pisatelj, v svojem življenjepisu:⁷ »Dovršivši sedmo leto, torej 1846, sem začel obiskovati že takrat obstoječo šolo v bližnjem Trnovem. Huda je bila posebno zato, ker je bil ves pouk nemški.« Leta 1849, zlasti potem ko je prišel učitelj Leopold Belar, se je tudi slovenščina uveljavila v šoli, vendar ne za dolgo.⁸ Doba Bachovega absolutizma in stroga germanizacija je skušala popolnoma izpodrinuti slovenski jezik v šoli. Na njej so uradovali v nemščini, toda poučevali so v trnovski šoli v slovenskem jeziku.⁹ Iz učiteljevega poročila ob koncu šolskega leta 1866 je razvidno, da so na trnovski šoli krščanski nauk, branje, številčenje, slovnico in spisje poučevali v lepi, čisti slovenščini, tako da so bili vsi navzoči pri skušnji zadovoljni.

Leto 1869 je pomenilo prelomnico v zgodovini osnovnega šolstva. Takrat je izšel splošni osnovnošolski zakon, s katerim je bilo določeno, da mora vsakdo obvezno osem let obiskovati šolo. Za Trnovo pa ne pomeni to leto razvoja samo na šolskem področju, ampak tudi napredek v gospodarstvu. Začeli so graditi železnico Šempeter na Krasu—Reka in prvi vlak je stekel skozi Trnovo 5. junija 1873. leta. Železniška postaja se je prvotno imenovala Dornegg-Feistritz (Trnovo-Bistrica), pod Italijo Torrenova-Bisterza, nato Villa del Nevoso, danes pa Ilirska Bistrica.¹⁰ Železnica je pomenila napredek na gospodarskem kakor tudi na prosvetnem področju. Pričela se je razvijati industrija, pokazala se je potreba po bolj izobraženem kadru, potrebovali so ljudi z več znanja in to jim je dala šola.

Da bi se določila omenjega šolskega zakona točno izvajala, so v Trnovem ustanovili krajevni šolski svet, ki naj bi skrbel za to, da bi vsi šoloobvezni otroci prihajali k pouku. Tedaj so pričeli razločevati med »novo« in »staro« šolo. Nova šola je bila namenjena vsem otrokom ne glede na premoženjske razlike staršev, medtem ko so obiskovali staro šolo le otroci premožnih in uglednih ljudi. Nastala je tudi razlika pri pouku: v stari šoli so učili le branje, pisanje in računanje, v novi šoli so dopolnili učni načrt s prirodoznanstvom, zemljepisom, zgodovino in petjem.

Kljub strogi odredbi je bilo še leta 1872 mnogo otrok brez pouka. Statistika tega leta nam daje naslednje podatke: šoloobveznih otrok je bilo 369 in sicer 181 dečkov in 188 deklic. Obiskovalo pa je pouk le 79 dečkov in 113 deklic, skupno torej 192 učencev. Zaradi prizadevanja krajevnega šolskega sveta je število šolo obiskujočih otrok iz leta v leto naraščalo.

Leta 1861 so šolo razširili v dvorazrednico. Tedaj je bil nastavljen prvi nadučitelj, znani glasbenik Fran Gerbič, in istega leta so pričeli graditi novo šolsko poslopje, ki so ga dokončali leta 1866. Šola je leta 1877 dobila tretji razred in naslednjega leta še četrti. Leta 1909 so s prizidkom povečali šolsko poslopje ter pripravili učilnico za peti razred.

Poleg osnovne šole, ki je bila deška in dekliška, so leta 1888 ustanovili dekliško osnovno šolo, ki naj bi dala ženski mladini nekoliko več splošne izobrazbe. V tem letu so se naselile v Trnovem sestre de Notre-Dame, ki so odprle dekliško šolo ter v naslednjih štirih letih prevzele iz dotedanje šole vse deklice. Tako sta bili v kraju deška in dekliška osnovna šola, v katero so hodili otroci iz krajev, ki sestavljajo trnovsko šolsko občino: Trnovo, trg Ilirska Bistrica in vasi Topolec, Koseze, Zarečje, Zarečica, Brdce in Velika Bukovica. Leta 1911 so v Veliki Bukovici ustanovili ekskurendno šolo, ki je bila podružnična šola trnovske deške šole.¹¹

Leta 1888, ko so prevzele dekliško osnovno šolo sestre de Notre-Dame, se je vpisalo v prvi razred 34 učenk. Leto kasneje je bil na šoli že drugi razred ter internat za gojenke. Okrajni šolski nadzornik Ivan Thuma je svetoval vodstvu dekliške šole, naj zaprosi za pravico javnosti, ki jo je šola dobila z ministrskim razglasom 31. decembra 1892 (št. 28.634). Redovnice so v letu 1901 postavile nov internat, ki je lahko sprejel gojenke treh oddelkov. Na šoli je bil učni jezik slovenski; ker pa so starši nekaterih gojenk želeli, da bi se njihove hčere naučile nemščine, so leta 1904 odprli zaseben nemški razred, ki je bil paralelka slovenskemu šestemu razredu. Gojenke so po končanem osnovnem razredu lahko obiskovale nadaljevalni tečaj, kjer so se pripravljale za sprejem na učiteljsiše, licej, trgovski tečaj ali za poklic poštna uradnice. Učile so se poleg nemščine tudi francoščine in italijanščine, da so lahko nadaljevale šolanje.

Po končani prvi svetovni vojni leta 1918 je Ilirska Bistrica po mirovni pogodbi prišla pod Italijo in s tem se je pričelo potujčevanje slovenskega ljudstva. Italijani so odprli osnovne šole na Topolovcu, Zarečju in Kosezah, toda slovenske učitelje so pustili le še do Gentilijeve šolske reforme leta 1923. V tem času sta poučevala učitelja Lampret in Josip Dolgan, ki sta potem odšla v Jugoslavijo. Po uvedbi italijanskega učnega jezika so se morali otroci vpisati v politično organizacijo »Piccoli Italiani« in »Ballila«. Cilj ital. šole je bil potujčevanje naše mladine. Polagoma so se priseljevali v Il. Bistrico Italijani s svojimi družinami.

25 let so italijanske fašistične oblasti uničevale našo domačo kulturo, prosveto in gospodarstvo. Z vsemi sredstvi je fašistični zaslužnjevalec dušil in preganjal slovensko besedo. Izgnal jo je iz šol, uradov in javnega življenja sploh. Ukinil je slovensko časopisje in onemogočil izdajanje slovenskih knjig.

Najhujši zločin, ki ga je italijanski fašizem storil nad slovenskim narodom, je bilo namerno fizično uničevanje slovenske inteligence na Primorskem.

Čeprav je bilo sleherno kulturno delo prepovedano, so vendar ljudje na skrivaj peli in igrali v odročnih vasicah. Prepovedana slovenska beseda se je ohranila po domovih, kjer so matere učile svoje otroke. Ljubezen do slovenske besede je bila močnejša kot vsaka prepoved, grožnja in kazen. Prav ta ljubezen in živa potreba po kulturnem življenju sta omogočili, da se je preganjani in zaničevani slovenski jezik tako živo ohranil med primorskim ljudstvom.

OPOMBE

1. Fascikel 1, cerkveni arhiv v Jelšanah. —
2. Fasc. 1, cerkveni arhiv v Jelšanah. —
3. Fasc. 89/1 v Slovenskem šolskem muzeju. —
4. Ob stoletnici ljudske šole v Trnovem na Notranjskem 1814—1914. Letno poročilo v Slovenskem šolskem muzeju. Pismo je bilo napisano v jeziku, kakršnega so govorili okoli leta 1814. Takrat je bila pri nas v rabi še bohoričica. Praviloma je imela za sičnike in šumnike naslednje znake: za glas s — ſ, za glas z — s, za glas c — z, za glas š — ſh, za glas ž — sh, za glas č — zh. Vendar pa pisec znaka za š in ž dostikrat zamenjuje. Torej beri besede »v hishi«, »ozha«, »sheli«, »Valenzhizh«, »shula«, »vuzhiti« itd., v hiši, oča, želi, Valenčič, šola, učiti itd. —
5. Fasc. 89/2 v Slovenskem šolskem muzeju. —
6. Fasc. 89/1 v Slovenskem šolskem muzeju. —
7. Dom in svet, 1907. —
8. ŠAL, šolski fascikel Trnovo XXV. —
9. Učiteljski tovariš 1866, str. 308 in 376. —
10. Postojnsko okrajno glavarstvo, Postojna 1889, str. 68. —
11. Letno poročilo četverorazredne ljudske šole v Trnovem 1887—1888, v Slovenskem šolskem muzeju.

KRASILNI ELEMENTI NA DRŽAJIH SPAD IN SABELJ

FERDINAND TANCIK

Slovenija je bila s svojimi nekdanjimi deželami Koroško, Kranjsko, Štajersko in Goriško z Istro do konca prve svetovne vojne sestavni del Notranje Avstrije. Zato v slovenskih muzejih ohranjeno orožje priča o razvoju oborožitve avstrijske vojske, ki je v raznih zgodovinskih obdobjih bivala tudi na našem ozemlju. Tako kot na drugih področjih družbenih dogajanj so se v razvoju orožja, ki se je pojavljalo tudi v Sloveniji, križali vzhodni in zahodni, obenem pa južni in severni kulturni tokovi. Med drugimi zvrstmi orožja so močno vplivali tudi na razvoj spade, ki je na končni stopnji svojega razvoja postala častni znak tedanjega vladajočega družbenega razreda (italijansko: la spada — meč, sabljač).

Spada je v bistvu zvrst meča, ki se od njega razlikuje le po ožjem rezilu; to je bolj primerno za suvanje kot pa za zamahovanje. Njeno enorezno rezilo z dvorezno konico imenujemo rezilo sekalnega meča, dvorezno pa rezilo suvalne spade. Najboljša rezila za spade so v XVI., XVII. in XVIII. stoletju kovali v Brescii, Milanu, Serravallu, Seville, Solingenu in Toledu. V prvi polovici XVI. stoletja se je spada kot plemiško orožje iz Italije in Španije razširila po vsej Srednji Evropi. Na evropskem jugu je najprej nadomeščala bodalo

(francosko dague, italijansko in špansko daga), zato se je tudi na severu razširilo njeno lokalno ime dagon, ki pomeni dolgo bodalo in se je med nemško govorečim ljudstvom spremenilo v Degen (spada). Ko pa je v XVII. stoletju spada postala del dvorjanske nošnje, je kot orožje skoraj povsem izgubila svoj prvotni pomen. Tako je zaradi krasilnih elementov na sestavnih delih svojega držaja že v XIX. stoletju kot umetnoobratni izdelek postala predmet umetnostnozgodovinskih raziskav.

Do avstrijskih nasledstvenih vojn (1701 do 1714) je Avstrija uvažala iz Španije izvrstna rezila za spade. Toledska rezila, ki so bila tedaj najbolj cenjena, so bila zaznamovana z glavo Mavra v mojstrskem znaku Hernandezza Juana Martinezza, s polmescem v znamenju Pedra del Monte in drugimi simboli takajšnjih znamenitih kovačev rezil. Ko so pa po teh vojnah v Španiji zavladali Anžuvinci, ni mogla več Avstriji dobavljati svojih rezil, zato se je morala ta zadovoljiti z izdelki nemških orožarjev. Rezila za razkošne in častniške spade z znakom volka je kupovala v Passauu, za vojaške pa v Solingenu.

V XVIII. stoletju še ni bil predpisan model bočnega hladnega orožja za avstrijske častnike in vojaške uradnike. Tedaj je na splošno